

Оксана Грищук

Львівський національний університет
імені Івана Франка
deklaw@law.lnu.edu.ua

Людська гідність у праві: філософсько-правовий вимір

Проблема взаємозв'язку людини і права є однією з найбільш актуальних у філософії права. Вона включає в себе дослідження сутності, природи та призначення людини, її сучасного та майбутнього буття, а також особливостей буття права, розуміння його змісту та структури. Сьогодні право розглядається як невід'ємне від форм буття людини, воно органічно вплетене у суспільні відносини і є ефективним засобом для задоволення потреб та інтересів людей.

Особливістю права є те, що воно, з одного боку, впливає з сутності людини, є результатом гармонізації між її біологічним, соціальним та духовним буттям та формується в результаті діяльності спрямованої на впорядкування суспільних відносин. З іншого боку, право формує ті умови і способи життєдіяльності, які об'єктивно необхідні для нормального існування людини, функціонування суспільства і держави. Отже, людина формує у своїй свідомості право як ідеальну модель, прагнучи, в той же час, відповідати цій моделі. Такий взаємозв'язок на сьогодні можна вважати вирішальною та визначальною умовою прогресивного розвитку суспільства в цілому, конкретної людини і права як ефективного регулятора суспільних відносин. Саме тому важливим є дослідження підстав, які визначають високо значуще місце права у людському бутті. Справедливим видається шукати ці підстави у людсь-

кій природі, а саме у духовній її складовій, що і визначає цінність людини, – людській гідності.

Тлумачення змісту людської гідності зазнало впливу різних факторів: позитивних (філософія, релігія, розвиток культури і цивілізації) та негативних (приниження людини, масові вбивства людей, тоталітарні, расистські та нацистські ідеології, а також збудовані на них політичні системи). Особливої гостроти питання людської гідності набуло після Другої світової війни, яка була найбільшою за людськими жертвами. Людська гідність у той час почала пов'язуватися з правами людини, що викликало так звану «революцію людської гідності». Права людини почали тлумачитись як такі, що покликані утверджувати людську гідність, високі духовні і моральні якості, а головне – захищати людину від сваволі державної влади.

У той час було зроблено успішну спробу надати універсального характеру ідеї гідності людини, закріпивши це спеціальними політичними і юридичними міждержавними і неурядовими механізмами. Світове співтовариство почало формулювати певні міжнародні стандарти і вимоги до держав, що пов'язані із забезпеченням мінімальних гарантій гідного існування і розвитку людини в будь-якому суспільстві. У цьому напрямі було прийнято низку міжнародних нормативно-правових актів (зокрема, в рамках ООН), котрі визначають людину найвищою цінністю суспільства, а належне забезпечення її прав і свобод – головним обов'язком демократичної держави. Так, преамбула до Загальної Декларації прав людини (1948) закріплює положення про те, що визнання гідності, властивої всім членам людської сім'ї, і рівних та невід'ємних їх прав, є основою свободи, справедливості та загального миру. Преамбули до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966) і Пакту про громадянські та політичні права (1966) проголошують, що всі права людини випливають із властивої людській особі гідності.

Це знайшло відображення й у Конституції України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність та безпека є найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (ст. 3).

Дослідженню проблем людської гідності присвячені праці багатьох учених, які є представниками різних наук. Значний внесок у дослідження проблематики людської гідності зробили А. Анісімов, Л. Архангельський, Г. Бандзеладзе, Б. Безлепкін, А. Власов, М. Гуренко-Вайцман, В. Капіцин, А. Козловський, М. Козюбра, А. Ковлер, Є. Лукашева, С. Максимов, В. Малахов, М. Малейн, М. Малейна, І. Марогулова, В. Мархотін, М. Марченко, Є. Міхно, Т. Москалькова, В. Парашенко, М. Придворов, М. Проніна, П. Рабінович, А. Саїдов, С. Сливка, І. Солодкін, Р. Стефанчук, О. Тихомиров, С. Чернишова, В. Яценко та інші.

Серед зарубіжних вчених слід виділити F. Bartolomei, Th. Buergenthal, J.M. Cardoso da Costa, P. Czarny, F. Delperee, F. Fernandez Segado, J. Gajda,

M. Gobert, M. Jablonski, J. Kozielski, B. Mathieu, F.J. Mazurek, M.J. Mejer, A.S. Mic, J. Miranda, J.W. Montgomery, I. Munch, M. Ossowska, M.L. Pavia, S. Retterer, P. Serna Bermudez, E. Soto Kloss, F. Sudre, K. Wojtyczek.

Метою даної статті є дослідження людської гідності у її філософсько-правовому вимірі.

Людська гідність є абсолютною цінністю суспільства, що притаманна людині як істоті суспільній протягом усієї історії її існування та розвитку. Та й сам розвиток людини неможливий без її визнання вищою соціальною цінністю, що визначає необхідність поваги до неї, а, отже, поваги її гідності та прав. На думку А. Власова, повага гідності людини «має характер відносин, що ґрунтуються на нормах права і моралі, на принципах свободи та взаємної відповідальності між державою, суспільством і особою, між різними особами та соціальними групами»¹. Громадянське суспільство на сьогодні є носієм таких цінностей. В свою чергу, правова держава бере на себе зобов'язання з реалізації, забезпечення охорони і захисту гідності та прав людини.

Поняття гідності людини пов'язується в основному з цінністю людини та оцінкою її значення і місця у суспільстві та державі. Слід погодитися, що власне оціночний момент у вигляді моральної чи правової оцінки є суттєвим засобом впливу на поведінку людини, на основі якого «формується еталон вимог, що виставляється до дій людей в конкретній ситуації з конкретного приводу»². Ці вимоги стають особистими нормами дій лише у випадку, коли вони забезпечуються перш за все внутрішнім переконанням людини в їх корисності, вигідності, цінності як для неї самої, так і для інших людей³.

Людська гідність, як багатоаспектна цінність людини, глибоко проникла у зміст права. Ознаки і якості, що характеризують та визначають людську гідність, складають онтологічну основу прав і свобод людини, її правового статусу. В свою чергу, людська гідність через систему соціальних зв'язків є вихідною у взаємовідносинах між людьми і знаходить своє безпосереднє відображення у гідності кожної людини.

Висловлюються різноманітні судження про зміст поняття гідності, проте єдиного, однозначного визначення не пропонується. В.А. Блюмкін спеціально дослідив різноманітні тлумачення гідності і виявив декілька розумінь цього поняття. Під гідністю розуміють: цінність людини чи спільності людей; сукупність моральних якостей; усвідомлення власної цінності; почуття поваги до себе і зовнішній прояв гідності; вартість; цінність грошових знаків; титул, чин, звання⁴.

¹ Власов А. Проблемы судебной защиты чести, достоинства и деловой репутации / А. Власов. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2000. – С. 7.

² Лукашева Е.А. Социалистическое правосознание и законность / Е.А. Лукашева. – М.: Юридическая литература, 1973. – С. 80.

³ Рабинович П.М. Социалистическое право как ценность / П.М. Рабинович. – Львов: Вища школа, 1985. – С. 125.

⁴ Блюмкин В.А. Категории достоинства и чести в марксистской этике / В.А. Блюмкин. – М., 1964. – С. 144–147.

На думку В.М. Хвостова, під гідністю слід розуміти «розумність людини, її вище Я, здатне до вічного розширення і піднімаюче її вище всієї іншої емпіричної дійсності»⁵. Вчений вважав, що щастя людина не зможе досягнути ніколи, але їй відкритий шлях до гідності. Цей шлях відповідає призначенню людини в світобудові.

Поняття гідності у юридичній літературі здебільшого розглядається в сфері моральної і правової свідомості. Так, С.Н. Братусь та О.А. Красавчиков поняття гідності визначають як відображення в свідомості громадянина його оцінки суспільством, тобто самооцінка особою її суспільної оцінки. Н.С. Малєїн вказує, що людина усвідомлює своє становище в суспільстві, колективі. Їй притаманні самоповага і потреба в повазі її іншими людьми. Ця внутрішня самооцінка власних якостей, здібностей, світогляду, свого суспільного значення і є гідністю. М.Й. Коржанський визначає гідність особи як право на громадську повагу, що ґрунтується на визнанні суспільством громадської цінності цієї особи. Він розглядає гідність як публічну цінність особи. Б.В. Здравомислов під гідністю розуміє повагу високих моральних якостей в самому собі⁶.

Сутність даних визначень виводиться з двох сфер: із сфери емоційних переживань і сфери розумової діяльності індивіда, що характеризує, передусім суб'єктивну сторону гідності. Як зазначає Н.А. Придворов, внутрішня, чи суб'єктивна, сторона, тобто усвідомлення людиною своєї гідності, включає в себе інтелектуальний, емоційний та вольовий моменти – усвідомлення людиною свого правового і суспільного положення, своєї моральної репутації, чутливість до суспільної думки, до суспільної оцінки своєї діяльності і своєї гідності, прагнення завоювати і підтримати хорошу репутацію і уникнути суспільного осуду. Включення вольових моментів пояснює явище самовиховання, саморегулювання, що мотивує вплив усвідомлення власної значимості на поведінку людини в суспільстві, в якому воно і проявляється назовні⁷.

Подібний підхід до вирішення даної проблеми знаходимо у праці Г.Д. Бандзеладзе, який вказує, що людська гідність складається з трьох елементів: мислення, почуття і волі. Зв'язок між цими елементами є настільки міцним, а єдність їх нероздільною, що реально вони окремо один від одного не уявляються. Тільки в абстракції можливий їх поділ і диференційований аналіз. Це свідчить про те, що кожна з цих здатностей має коріння в інших двох, і, незважаючи на їх феноменальні і функціональні відмінності, вони створюють змістовну органічну єдність. Така єдність виражається тріадою

⁵ Хвостов В.М. Этика человеческого достоинства: Критика пессимизма и оптимизма. Изд. 3-е / В.М. Хвостов. – М.: КомКнига, 2007. – С. 165.

⁶ Грищук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми / О.В. Грищук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – С. 76.

⁷ Придворов Н.А. Достоинство личности и социалистическое право / Н.А. Придворов. – М.: Юридическая литература, 1977. – С. 15.

вищих людських цінностей: істини, краси і добра. Вказані цінності, взаємообумовлюючись, переходять одна в одну, і всі вони майже однаковою мірою є центральними, домінуючими і цілісними цінностями⁸.

У сфері правової свідомості поняття гідності виступає передусім як емоційне відношення людини до всієї сукупності юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується закріплення фактичного положення особи в суспільстві і державі: громадянство, правоздатність, права та обов'язки, принципи правового статусу. Ідея гідності особи в цій сфері виступає стержневим елементом, орієнтуючи особу на правильний вибір лінії поведінки, на самостійність і вільне визначення власних вчинків, свого місця в суспільстві і державі.

На думку В. Бачиніна, «гідність – це етична та природно-правова категорія, що означає цінність людської особи, що визнається як нею самою, так і її соціальним оточенням»⁹. При цьому усвідомлення власної гідності є функцією загальної та правової культури людини. Воно є похідним від рівня розвитку її духовного «Я». Вчений зазначає, що природно-правова філософія підносить юридичну форму людської гідності до універсальних етичних максимів і є релігійним абсолютом. Для неї держава і особа, які в загальному соціальному розумінні співвідносяться як ціле і частина, виступають рівновеликими цінностями, як суб'єкти, зобов'язані ставитись один до одного з однаковою повагою, тобто в аксіологічному аспекті частина є за своєю гідністю еквівалентною цілому. Почуття власної гідності вибудовує самосвідомість особи як громадянина, котрий готовий відстоювати свої права і свободи перед зазіханням з боку держави. Крім того, саме почуття власної гідності, на думку дослідника, не дозволяє людині порушувати морально-правові норми.

Таким чином, поняття гідності людини пов'язується в основному з цінністю людини та оцінкою її значення і місця у суспільстві та державі. Саме оціночний момент у вигляді моральної чи правової оцінки є суттєвим засобом впливу на поведінку людини, на основі якого формуються еталон вимог, що виставляється до дій людей в конкретній ситуації з конкретного приводу. Ці вимоги стають особистими нормами дій лише у випадку, коли вони забезпечуються перш за все внутрішнім переконанням людини в їх корисності, вигідності, цінності як для неї самої, так і для інших людей.

Коли ми говоримо про гідність конкретної людини, то, в першу чергу, йдеться про самооцінку (внутрішню оцінку) конкретної людини. Самооцінка – це судження людини про міру наявності у неї тих чи інших якостей, властивостей у співвідношенні з певним еталоном, зразком. Можна сказати, що це внутрішня оцінка (суб'єктивне відображення) об'єктивно існуючої (схваленої

⁸ Бандзеладзе Г.Д. О понятии человеческого достоинства / Г.Д. Бандзеладзе. – Тбилиси: Мецничреба, 1979. – С. 12.

⁹ Бачинин В.А. Энциклопедия философии и социологии права / В.А. Бачинин. – СПб.: Издательство «Юридически центр Пресс», 2006. – С. 283.

домінуючою частиною суспільства) цінності людини. Самооцінка є формою вияву, центральним компонентом самосвідомості, тобто усвідомленням людиною себе самої як особистості: своєї діяльності як члена суспільства, стосунків з іншими людьми, рис характеру, дій, вчинків, їх мотивів, цілей, розумових, фізичних, моральних якостей. Людина самостійно набуває особисту (власну) гідність і може її втратити як у власних очах, так і в оцінці інших людей. Отже, з суб'єктивної сторони гідність людини – це внутрішня оцінка нею власної цінності, яка ґрунтується на схваленій домінуючою частиною суспільства моральній самосвідомості і готовності її охорони за будь-яких умов, а також очікування з цього приводу поваги зі сторони інших.

З об'єктивної сторони людська гідність притаманна кожній без винятку людині, безвідносно до її індивідуальних особливостей. Лише внаслідок того, що людина є біосоціодуховною істотою, вона вже наділена певною гідністю. Людська гідність – це самоцінність та суспільна значимість людини як біосоціодуховної істоти, яка визначається існуючими суспільними відносинами, не залежить від людини і має бути рівною для всіх людей.

Людська гідність є першопочатковою і визначальною для всіх інших соціальних, а також правових цінностей, зокрема свободи, справедливості та формальної рівності. Саме тому ми розглядаємо право як найважливішу ланку між ідеальною моральною свідомістю та суспільством. Воно повинно служити втіленню добра, обмеженню й виправленню зла і зумовлюватися справедливістю. Свобода, рівність і справедливість становлять у такий спосіб сама суть ідеї права.

Проблема людської гідності набуває особливого значення у царині природного права, яке є невід'ємним від форм буття людини. Воно органічно вплетене у суспільні відносини і є ефективним засобом регулювання відносин між людьми, координації їх діяльності, задоволення потреб та інтересів. Особливістю природного права є те, що воно, з одного боку, впливає з самої сутності людини, виникає і формується в результаті діяльності, спрямованої на впорядкування відносин між людьми, гармонізації між біологічними актами, соціальними вчинками та духовними діяннями людини. Тут потрібно враховувати, що головний акцент робиться саме на духовному діянні, не абстрагуючись при цьому від вітальних та соціальних компонентів, але вони беруться до уваги лише тією мірою, якою визначають зміст, структуру і спрямованість духовного діяння.

З іншого боку, природне право визначає ті умови і способи життєдіяльності, які об'єктивно необхідні для нормального існування людини, функціонування суспільства і держави. Тобто людина формує у своїй свідомості природне право як ідеальну модель і в той же час прагне відповідати цій моделі. Тому такий взаємозв'язок та взаємовплив можна вважати вирішальною та визначальною умовою прогресивного розвитку суспільства в цілому, конкретної людини і природного права як ефективного регулятора суспільних відносин.

Права людини є формою виразу особистісної цінності (цінності для людини) природного права. Основним поняттям концепції прав людини є поняття невід'ємної, вродженої людської гідності, що походить з самої суті людства. Фактично існуючі соціальні можливості людини визнаються її правами на протигагу існуючому юридичному статусу людини. Без цього певного протиставлення, без необхідності тлумачення соціальних можливостей з точки зору справедливого та ідеального, питання прав людини втратило б свою актуальність. Сутність прав людини полягає у визначенні певного мінімуму загальнолюдських вимог до правового і соціального статусу людини, який є необхідним для її нормального існування. Це означає, що кожна людина мусить мати певний мінімум найбільш важливих для неї прав і свобод незалежно від громадянства, національної, релігійної, расової, статевої належності. В такому випадку у держави виникає обов'язок визнати права людини найвищою соціальною цінністю і, відповідно, закріпити їх у нормах позитивного права, а також надати їм державно-правової охорони та захисту. Таким чином, відбувається втілення норм природного права у діюче позитивне право.

Міжнародне право посідає особливе місце в інституціалізації людської гідності та прав і свобод людини. Ідея непорушності прав і свобод, їх рівності та невід'ємності відображає споконвічне прагнення людства до знищення всіх форм насильства, експлуатації і пригноблення, прагнення до співіснування, заснованого на принципах справедливості, демократизму та гуманізму. Однією із сучасних тенденцій розвитку прав людини виступає універсалізація концепції прав людини, поширення її на все більшу кількість держав, збільшення питомої ваги загальнолюдського у змісті прав, закріплених у правових актах різних держав світу. Виявом такої тенденції є спільна нормотворча діяльність держав, міжнародних організацій на всесвітньому та регіональному рівнях, що спрямована на підведення змісту прав людини під певний спільний знаменник, який являє собою створення наднаціональної парадигми суспільних відносин, які постійно ускладнюються. Саме міжнародне право прав людини визнає гідність людини, її права і свободи як гуманітарну універсалью, ціннісний орієнтир загальнолюдської ідентифікації.

Міжнародне право прав людини є новою галуззю сучасного міжнародного публічного права, що встановлює для суб'єктів міжнародного права обов'язки щодо забезпечення, дотримання, поваги, охорони і захисту прав людини стосовно осіб, котрі підлягають їх юрисдикції. Специфіка розвитку міжнародного права полягає в тому, що його норми створюються шляхом узгодження позицій різних держав. Жодна держава світу не може самостійно створити норми міжнародного права, які виражають загальну позицію держав. Оскільки в міжнародних відносинах беруть участь держави з різним соціальним устроєм, рівнем економічного розвитку, національними та історичними традиціями, то всі ці фактори впливають на формування міжнародного права.

Саме в ХХ ст. держави узгодили і закріпили на правовому рівні багато нових принципів і норм, які визнають права людини та людську гідність як невід'ємну характеристику людини, котра необхідна для її вільного розвитку в суспільстві та державі, як міру можливої поведінки, що забезпечена правовими та іншими соціальними явищами, а також як засіб подолання загрози існуванню людства. Забезпечення прав і свобод особи як специфічна діяльність з надання їм реального і непорушного характеру передбачає створення певних умов, за яких реалізація прав і свобод особи є безперешкодною і максимально ефективною, їх охорона здійснюється з метою запобігання їх порушенням, а захист від порушення сприяє їх відновленню і притягненню винних до відповідальності.

Сучасна система захисту прав людини бере початок з утворення Організації Об'єднаних Націй, котра мала вирішальний вплив на розвиток міжнародного права другої половини ХХ сторіччя і докорінно змінила співвідношення сил на міжнародній арені. Одним із перших кроків на шляху до створення системи захисту прав людини було прийняття Статуту ООН, котрий заклав її правове та концептуальне підґрунтя. Вже у преамбулі Статуту йдеться про рішуче прагнення народів Об'єднаних Націй утвердити віру в основні права людини, гідність і цінність особи, рівноправність чоловіків і жінок та рівність прав великих і малих націй.

Наступним кроком стало прийняття Загальної декларації прав людини 1948 р., котра спричинила засадничий ідейний вплив на розвиток міжнародного захисту прав людини. Можна сказати, що людська гідність стала однією з центральних категорій міжнародних правових актів власне через її закріплення у Загальній декларації прав людини. Так, вказаний правовий акт посиляється до поняття людської гідності шість разів. Серед них можна виділити:

1. Загальне чи абстрактне звернення до людської гідності. Застосовується з метою виділення основних соціальних цінностей і засад функціонування суспільства. Зокрема, у преамбулі Загальної декларації вказано, що визнання гідності, притаманної всім членам людської сім'ї та рівних і невід'ємних їх прав, є основою свободи, справедливості та загального миру в усьому світі. Підкреслено, що народи ООН підтвердили свою віру в основні права людини та гідність і цінність людської особи.

2. Нормативне звернення до людської гідності визначає систему ідеальних або бажаних соціальних зв'язків, які лежать в основі взаємовідносин між людьми. Так, ст. 1 вказує, що всі люди народжуються вільними й рівними за своєю гідністю та правами. Вони наділені розумом і совістю та повинні діяти один стосовно одного в душі братерства.

3. Позанормативне, або таке, що застосовується для реалізації чи закріплення конкретних прав людини. Зокрема, ст. 5 вказує, що ніхто не повинен зазнавати тортур або жорстокого, нелюдського чи такого, що принижує людську гідність ставлення чи покарання. Ст. 22 закріплює право кожної людини

на соціальне забезпечення, а також на реалізацію необхідних для підтримки її гідності й вільного розвитку особистості прав у економічній, соціальній і культурній сферах. Ст. 23 закріплює право кожного, хто працює, на справедливий й задовільний винагорода, яка забезпечує гідне людині існування.

Однак визначальне місце у цих правових актах займає нормативне звернення до людської гідності: **«всі права витікають з властивої людській особі гідності»**. З такого формулювання випливає кілька істотних висновків: людська гідність розглядається як джерело прав людини, тобто підноситься на рівень принципу права; людська гідність належить кожному, незалежно від законодавчого закріплення; право людини на гідність впливає з принципу людської гідності.

Після прийняття Міжнародного Білля про права було прийнято велику кількість правових актів, котрі торкаються окремих видів порушень прав людини, зокрема расової дискримінації, дискримінації жінок, дітей, геноциду, катувань. Багато з них містять звернення до людської гідності. Так, серед проаналізованих 97 правових актів ООН, звернення до людської гідності містять 54 акти. У цих актах застосування поняття «людська гідність» відбувається у два способи:

1. Відсылне застосування. Має місце у випадку посилання у преамбулах міжнародних правових актів на відповідні формулювання Загальної декларації прав людини.

2. Безпосереднє застосування поняття «людська гідність», здебільшого нормативне чи позанормативне. Можна виділити такі основні випадки безпосереднього застосування поняття «людська гідність», що розглядається як: філософська основа, елемент антропологічної концепції; морально-правовий стандарт; елемент законодавчих дефініцій; стандарт, з яким вступає в суперечність явище, що засуджене відповідним міжнародним правовим актом; об'єкт протиправних порушень, без одночасної вказівки таких протиправних порушень; об'єкт можливих протиправних порушень, з одночасною вказівкою таких порушень; об'єкт державно-правового захисту; ідеал, до якого має призвести процес підтримуваній даним міжнародним правовим актом.

Поряд із загальною системою міжнародних механізмів захисту прав людини функціонують і регіональні системи, які відображають особливості культури, політико-правової свідомості, регіональної ідентифікації, що впливає на координацію і розвиток державних інститутів у певному регіоні. Однією з найбільш розпрацьованих і дієвих є Європейський механізм охорони і захисту основних прав людини. Рада Європи, будучи однією з найстаріших повоєнних європейських інституцій, за визначеними завданнями і принципами стала ідеологічною серцевиною Європи, значною мірою завдячуючи своїм створенням новітній науковій думці про демократичний устрій як перепону тоталітаризму, Рада Європи стала імпульсом для трансформації пово-

енної Європи, а наприкінці цього століття – тієї частини Європи, що була відокремлена від свого природного простору.

У межах Ради Європи прийнято понад 100 конвенцій і угод, серед яких чільне місце посідає Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод (1950). Будучи одним з перших документів у царині міжнародного права з прав людини, Європейська конвенція з прав людини базується на принципі об'єктивних стандартів і прав осіб на захист від зловживань з боку державної влади. Весь правовий режим Конвенції в цілому ґрунтується на тому, що держава бере на себе зобов'язання забезпечити права людини кожній особі.

Для деталізації положень Європейської конвенції було прийнято цілу низку конвенцій та угод. Багато з них містять звернення до людської гідності. У цих актах застосування поняття «людська гідність» відбувається у такий спосіб: Випадки безпосереднього застосування поняття «людська гідність»: філософська основа, елемент антропологічної концепції; морально-правовий стандарт; стандарт, з яким вступає у суперечність явище, що засуджене відповідним міжнародним правовим актом; об'єкт можливих протиправних порушень, з одночасною вказівкою таких порушень; об'єкт державно-правового захисту.

Аналізуючи зміст Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод та зміст інших правових актів Ради Європи, можна прийти до висновку, що їх цінність полягає не лише у закріплених принципах, правах і свободах, а, головним чином, в механізмі їх впровадження. Визначальне місце в механізмі захисту прав людини в межах Ради Європи займає Європейський суд з прав людини, що є особливим наднаціональним юрисдикційним органом, який забезпечує конкретну реалізацію прав, передбачених Конвенцією, застосування її норм.

Значну роль у процесі впровадження міжнародних принципів і норм щодо людської гідності та прав і свобод людини у національну юридичну практику України набуло створення ефективних національних гарантій людської гідності та прав і свобод людини. Адже лише закріплення прав людини у правовому акті не є показниками їх реальності. Відомо, що і в конституціях держав з тоталітарним режимом правління було продекларовано великий перелік прав і свобод людини, однак ними не можна було скористуватися в житті. Таким чином, велике значення має реальне забезпечення людської гідності, прав та свобод людини і громадянина, що є однією з найважливіших ознак демократичної, правової держави.

Гармонійне існування людини можливо лише за умови єдності біологічних, соціальних і духовних складових у сутності людини, їх взаємообумовленості та взаємозалежності. Людина не може абстрагуватися від вітальних і соціальних компонентів, що є в кожному духовному діянні, але повинна враховувати їх лише тією мірою, якою вони визначають зміст, структуру і спря-

мованість духовного в людині, її цінності. Тобто сутність людини розкривається в єдності біологічних, соціальних і духовних складових. Саме з такого розуміння сутності людини слід виводити глибинну сутність природного права, як такого, що: являє собою ідеальну форму регулювання відносин між людьми; моделює суспільні відносини на підставі вимог справедливості; існує у свідомості (правосвідомості) людей; знаходить вираз у правомірній поведінці людини, соціальних груп, всього суспільства; становить духовну основу позитивного права.

Коли йдеться про право (перш за все природне), головний акцент робиться саме на духовній формі буття людини, оскільки саме в ній відображається цінність людини. Природне право має духовну першооснову і є засобом, котрий покликаний гармонізувати людину зокрема і суспільство в цілому. Духовне в людині сприймається нею як «Я». Коли людина говорить про себе «Я», то вона виділяє себе не лише від природи, але і від суспільства. Тобто свідомість людини є ставленням «Я» до світу, але таке ставлення, яке доведено до протиставлення, про яке «Я» знає. Духовність дозволяє людині усвідомити самоцінність власного «Я», значущість свого внутрішнього світу, зрозуміти свою унікальність, неповторність і, поряд з цим, причетність до універсальних начал буття, представлених в загальнолюдських цінностях культури і цивілізації.

Особливо важливе значення має закріплення природного права, людської гідності та прав людини у позитивному праві та створення дієвих механізмів їх охорони і захисту. На цьому етапі формуються певні універсальні стандарти прав людини, які повинні бути рівними для кожної людини в конкретно-історичних умовах розвитку людства. Однак потрібно враховувати, що права людини є не лише універсальним, але й соціокультурним явищем, яке зумовлене національними, культурними, релігійними умовами існування людини, а також гуманістичними уявленнями конкретного суспільства і держави. Саме тому важливим є враховувати особливості гуманітарно-правового статусу людини через призму загальнолюдських цінностей в поєднанні з національними, культурними, релігійними умовами існування людини, а також з гуманістичними уявленнями суспільства і держави.

Oksana Hryszczuk

Narodowy Uniwersytet
im. Iwana Franki we Lwowie
deklaw@law.lnu.edu.ua

Godność człowieka w prawie: wymiar filozoficzno-prawny

Problem wzajemnego stosunku człowieka i prawa jest jednym z najbardziej aktualnych w filozofii prawa. Zagadnienie to obejmuje badania sensu natury oraz istoty człowieka, jego bytu współczesnego i przyszłego, jak również osobliwości bytu prawa, rozumienia jego treści i struktury. Obecnie prawo jest rozpatrywane jako rzecz nieodłączna form bytu człowieka, jest ono organicznie wplecione w relacje społeczne oraz jest efektywnym środkiem zaspokajania potrzeb i interesów ludzkich.

Osobliwością prawa jest to, że z jednej strony wywodzi się z istoty człowieka, jest wynikiem harmonizacji jego bytu biologicznego, społecznego oraz duchowego i kształtuje się w efekcie działalności ukierunkowanej na uporządkowanie relacji społecznych. Z drugiej strony, prawo kształtuje te warunki oraz sposoby życia, które obiektywnie są niezbędne do normalnej egzystencji człowieka, funkcjonowania społeczeństwa i państwa. Zatem w swojej świadomości człowiek kształtuje prawo jako idealny model, jednocześnie też pragnie być zgodnym z tym modelem. Taki wzajemny stosunek prawa i człowieka obecnie może być uważany za decydujący warunek postępowego rozwoju społeczeństwa w całości, każdego człowieka z osobna oraz prawa, będącego efektywnym regulatorem relacji społecznych. Dlatego więc ważne jest zbadanie podstaw, które określają wysoce znaczące miejsce prawa w życiu człowieka. Słusznym wydaje się doszukiwanie się

tych podstaw w naturze ludzkiej, a mianowicie w jej części duchowej, określającej też wartość człowieka, którą jest godność ludzka.

Traktowanie treści pojęcia godności ludzkiej doświadczyło wpływu różnorodnych czynników: pozytywnych (filozofia, religia, rozwój kultury i cywilizacji) oraz negatywnych (upokarzanie człowieka, masowe zabójstwa ludzi, ideologie totalitarne, rasistowskie oraz nazistowskie, jak również powstałe w oparciu o nie, układy polityczne). Szczególnie wyraziście zagadnienie godności człowieka zarysowało się po drugiej wojnie światowej, która przyniosła największe ofiary ludzkie. Wówczas godność człowieka zaczęto wiązać z prawami człowieka, co spowodowało tak zwaną «rewolucję godności ludzkiej». Prawa człowieka zaczęto traktować jako takie, które są powołane, by utwierdzać godność ludzką, wysokie wartości duchowe i moralne, a najważniejsze – żeby bronić człowieka przed swawolą władzy państwowej.

Wówczas dokonano próby nadania uniwersalnego charakteru idei godności człowieka, utrwalając ją poprzez specjalne polityczne oraz prawne mechanizmy międzypaństwowe i pozarządowe. Światowa wspólnota zaczęła formułować pewne standardy międzynarodowe oraz żądania wobec państw związane z zapewnianiem minimalnych gwarancji godnej egzystencji i rozwoju człowieka w każdym społeczeństwie. W tym kierunku uchwalony został szereg międzynarodowych akt normatywno-prawnych (szczególnie w ramach ONZ), gdzie człowiek jest traktowany jako najwyższa wartość społeczeństwa, a należyte zapewnianie jego praw i wolności uznaje się za podstawowy obowiązek państwa demokratycznego. Tak więc preambuła Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (1948) utrwała postanowienie, że określenie godności, właściwej dla wszystkich członków wspólnoty ludzkiej, jak również równych i nieodłącznych ich praw, jest podstawą wolności, sprawiedliwości oraz powszechnego pokoju. Preambuły Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (1966) oraz Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (1966) proklamują, że wszystkie prawa człowieka wywodzą się z godności osoby ludzkiej.

Zagadnienia te zostały też odzwierciedlone w Konstytucji Ukrainy, zgodnie z którą człowiek, jego życie, zdrowie, cześć i godność, nietykalność oraz bezpieczeństwo są najwyższą wartością społeczną, a utrwalanie i zapewnianie praw i wolności człowieka jest głównym obowiązkiem państwa (art. 3).

Badaniu problemu godności człowieka poświęcone są prace wielu uczonych będących przedstawicielami różnych nauk. Znaczący wkład w kwestii analizy naukowej problemu godności ludzkiej wnieśli A. Anisimow, Ł. Archanhełskij, H. Bandzeładze, B. Bezlepkin, A. Własow, M. Hurenko-Wainzman, W. Kapicyń, A. Kozłowski, M. Koziubra, A. Kowlew, J. Łukaszewa, S. Maksymow, W. Małachow, M. Małejin, M. Małejina, I. Marołułowa, W. Marchotin, M. Marczenko, J. Michno, T. Moskalowa, W. Paraszczenko, M. Prydworow, M. Pronina, P. Rabinowycz, A. Saidow, S. Sływka, I. Sołodkin, R. Stefanczuk, O. Tychomyrow, S. Czernyszowa, W. Jaszczenko oraz inni.

Spośród zagranicznych uczonych problematyką tą zajmowali się: F. Bartolomei, Th. Buergenthal, J.M. Cardoso da Costa, P. Czarny, F. Delperee, F. Fernandez Segado, J. Gajda, M. Gobert, M. Jablonski, J. Kozielecki, B. Mathieu, F.J. Mazurek, M.J. Mejer, A.S. Mic, J. Miranda, J.W. Montgomery, I. Munch, M. Ossowska, M.L. Pavia, S. Retterer, P. Serna Bermudez, E. Soto Kloss, F. Sudre, K. Wojtyczek.

Celem niniejszej pracy jest zbadanie zagadnienia godności człowieka w wymiarze filozoficzno-prawnym.

Ludzka godność jest absolutną wartością społeczeństwa przysługującą człowiekowi jako istocie społecznej na przestrzeni całej historii jego istnienia i rozwoju. Właściwie sam rozwój człowieka jest niemożliwy bez uznania go za najwyższą wartość społeczną, z czym wiąże się konieczność szacunku wobec niego, a więc – poszanowanie jego godności i praw. Zdaniem A. Własowa, poszanowanie godności człowieka «ma charakter relacji opartych na normach prawa i morale, na zasadach wolności oraz wzajemnej odpowiedzialności państwa, społeczeństwa i osoby, różnych osób i grup społecznych»¹. Obecnie społeczeństwo obywatelskie jest носителем takich wartości. Z kolei państwo prawa bierze na siebie obowiązek realizowania, zapewniania, ochrony godności i praw człowieka.

Pojęcie godności człowieka w zasadzie wiąże się z wartością człowieka oraz oceną jego miejsca w społeczeństwie i państwie. Trzeba się zgodzić, że to właściwe wartościowanie w postaci moralnej lub prawnej oceny jest ważnym środkiem wpływu na zachowanie człowieka zapewniającym «kształtowanie się wymagań wobec działań człowieka w konkretnej sytuacji i z konkretnego powodu»². Wymagania te stają się osobistymi normami działań jedynie w takim wypadku, gdy zapewniają wewnętrzne przekonania człowieka odnośnie ich korzyści, wygody, wartości zarówno dla samego człowieka, jak i dla innych ludzi³.

Będąc wieloaspektową wartością człowieka, ludzka godność głęboko przeniknęła do treści prawa. Cechy i jakości charakteryzujące oraz określające ludzką godność tworzą ontologiczną podstawę praw i wolności człowieka, jego status prawny. Z kolei poprzez system relacji społecznych ludzka godność jest punktem wyjścia we wzajemnych stosunkach pomiędzy ludźmi oraz znajduje swoje bezpośrednie odbicie w godności każdego człowieka.

Wypowiadane są rozmaite sądy na temat treści pojęcia godności, ale jednak nie proponuje się jednej i jednoznacznej definicji. W.A. Blumkin dokonał analizy różnorodnych definicji godności oraz określił kilka sposobów pojmowania tego pojęcia. Godność jest rozumiana jako: wartość człowieka lub ludzkiej wspólnoty;

¹ Własow A. Problemy sudiebnoj zaszczity czesti, dostoinstwa i dielowoj riepucacyi / A. Własow. – M.: Izd-wo im. Sanasznikowych, 2000. – S. 7.

² Łukaszewa J.A. Socyjalisticeskoje prawosoznaniye i zakonnost' / J.A. Łukaszewa. – M.: Juridyczeskaja literatura, 1973. – S. 80.

³ Rabinowicz P.M. Socyjalisticeskoje prawo kak cennost' / P.M. Rabinowicz. – Lwow: Wyszcza szkoła, 1985. – S. 125.

ogół moralnych jakości; uświadamianie własnej wartości; poczucie szacunku wobec siebie oraz zewnętrzny przejaw godności; wartość; wartość znaków pieniężnych; tytuł, stopień⁴.

Zdaniem W.M. Chwostowa, godność warto traktować jako «mądrość człowieka, jego wyższe Ja zdolne do ciągłego poszerzania i unoszące człowieka ponad resztę rzeczywistości empirycznej»⁵. Uczony uważał, że człowiek nigdy nie potrafi osiągnąć szczęścia, ale przed nim jest otwarta droga do godności. Droga ta jest zgodna z przeznaczeniem człowieka w budowie świata.

Pojęcie godności w literaturze prawniczej przeważnie jest rozpatrywane w odniesieniu do świadomości moralnej i prawnej. S.N. Bratuś i O.A. Krasawczykow pojęcie godności określają jako odzwierciedlenie w świadomości obywatela tego, jak jest oceniany przez społeczeństwo, innymi słowy, jest to samoocena człowieka wynikająca z jego oceny społecznej. N.S. Małein podkreśla, że człowiek uświadamia swoją pozycję w społeczeństwie, w grupie. Jest jemu właściwy szacunek wobec samego siebie oraz zapotrzebowanie na szacunek ze strony innych ludzi. Taka wewnętrzna samoocena własnych jakości, zdolności, światopoglądu, swojej wagi społecznej jest godnością. M.J. Korżański określa godność osoby jako prawo do społecznego szacunku, które jest oparte na tym, że społeczeństwo uznaje społeczną wartość tej osoby. Rozpatruje on godność jako publiczną wartość osoby. B.W. Zdravomysłow godność traktuje jako poszanowanie wysokich jakości moralnych w samym sobie⁶.

Istota przytoczonych definicji wiąże się dwoma zakresami: z zakresem przeżyć emocjonalnych oraz zakresem działalności umysłowej jednostki, co przede wszystkim charakteryzuje subiektywną stronę godności. Jak zaznacza N.A. Pridworow, wewnętrzna albo subiektywna strona, czyli uświadamianie przez człowieka swojej godności, obejmuje zakres intelektualny, emocjonalny oraz zakres woli człowieka. Jest to uświadamianie przez człowieka swojego stanowiska prawnego i społecznego, swojej reputacji moralnej, wrażliwości na opinię społeczną, na ocenę społeczną swojej działalności i swojej godności, chęć zdobycia oraz podtrzymywania dobrej reputacji i uniknięcia dezaprobaty społecznej. Włączanie zagadnień związanych z wolą tłumaczy zjawisko samowychowania, samoregulacji, które motywują wpływ uświadamiania własnej wagi na zachowanie człowieka w społeczeństwie, gdzie ono się uzewnętrznia⁷.

Podobne podejście do rozwiązania omawianego problemu znajdujemy w pracy H.D. Bandzeladze, który uważa, że godność ludzka składa się z trzech elementów: myśli, uczuć i woli. Wiąż pomiędzy tymi elementami jest o tyle mocna, a

⁴ Blumkin W.A. Kategorie dostoinstwa i czesti w maksistkoj etike / W.A. Blumkin. – M., 1964. – S. 144–147.

⁵ Chwostow W.M. Etika czelowieczeskoho dostoinstwa: Kritika pessimizma i optimizma. Izd. 3-je / W.M. Chwostow. – M.: Kom Kniga, 2007. – S. 165.

⁶ Hryszczuk O.W. Ludska hidnist': filosofski problemy / O.W. Hryszczuk. – Lwiv: Lwiwskij derzawnyj uniwersytet wnutrisznich spraw, 2007. – S. 76.

⁷ Pridworow N.A. Dostoinstwo licznosti i socalitczeskoje prawo / N.A. Pridworow. – M.: Juridyczeskaja litieratura, 1977. – S. 15.

ich jedność o tyle nierozzerwalna, że w rzeczywistości one nie są wyobrażane rozdzielnie. Ich podział jest możliwy jedynie na poziomie abstrakcji oraz analizy dyferencyjnej. To świadczy o tym, że każda z tych zdolności jest zakorzeniona w dwu innych, i bez względu na ich fenomenalne i funkcjonalne odmienności, tworzą one logiczną jedność organiczną. Jedność ta wyraża się poprzez triadę najwyższych ludzkich wartości: prawdy, piękna i dobra. Wskazane wartości są wzajemnie uwarunkowane, wzajemnie przenikają jedna do drugiej, wszystkie one prawie w jednakowym stopniu są centralnymi, dominującymi i całościowymi wartościami⁸.

W zakresie świadomości prawnej pojęcie godności występuje przede wszystkim jako emocjonalny stosunek człowieka do całego ogółu środków prawnych, za pomocą których zapewnia się utrwalenie faktycznego stanowiska osoby w społeczeństwie i państwie. Zaliczamy do nich: obywatelstwo, zdolność prawną, prawa i obowiązki, zasady statusu prawnego. Idea godności osoby ludzkiej w tym zakresie jest zasadniczym elementem, ponieważ nakierowuje ona człowieka na właściwy wybór linii zachowania, na samodzielność i swobodne określanie swoich czynów, właściwe miejsce w społeczeństwie i państwie.

Zdaniem W. Baczinina, «godność jest etyczną kategorią prawa naturalnego, która określa wartość osoby oraz jest uznawana przez samą osobę, jak również przez jej otoczenie społeczne»⁹. Przy tym uświadamianie własnej godności jest funkcją ogólnej i prawnej kultury człowieka. Świadomość ta wywodzi się z poziomu rozwoju duchowego «Ja» człowieka. Uczony zaznacza, że filozofia prawa naturalnego wynosi formę prawną ludzkiej godności na uniwersalne wyżynyetyczne i jest absolutem religijnym. W tej filozofii państwo i prawo, które w ogólnym wymiarze społecznym przebywają wobec siebie w stosunku całościowym i częściowym, traktuje się jako jednakowo ważne wartości, jako podmioty, które powinny odnosić się do siebie z jednakowym szacunkiem, czyli w aspekcie aksjologicznym godność części równa się godności całości. Poczucie własnej godności osoby kształtuje się także poprzez postrzeganie siebie jako obywatela, który jest gotów stanąć w obronie swoich praw i wolności przed zamachem ze strony państwa. Poza tym badacz uważa, że poczucie własnej godności nie pozwala człowiekowi łamać norm moralno-prawnych.

Pojęcie godności człowieka przeważnie wiąże się z wartością człowieka oraz oceną jego znaczenia i miejsca w społeczeństwie i państwie. Właśnie wartościowanie w postaci moralnej lub prawnej oceny jest ważnym środkiem wpływu na zachowanie człowieka, na którego podstawie kształtuje się wzorzec wymagań wobec jego działań w konkretnej sytuacji i z konkretnego powodu. Te wymagania staną się osobistymi przepisami do działań jedynie w wypadku, jeśli są wzmocnione przez wewnętrzne przekonania człowieka odnośnie ich korzyści, wygody, wartości zarówno dla samego człowieka, jak i dla innych ludzi.

⁸ Bandzeładze H.D. O poniatii czelowieczeskogo dostoinstwa / H.D. Bandzeładze. – Tbilisi: Mienicziariba., 1979. – S. 12.

⁹ Baczinin W.A. Encykłopedija filozofii i socjologii prawa / W.A. Baczinin. – SPb.: Izdatielstwo «Juridiczeskij Centr Press», 2006. – S. 283.

Kiedy mówi o godności konkretnego człowieka, to przede wszystkim mamy się na myśli samoocenę (ocenę wewnętrzną). Samoocena – to sądy człowieka na temat stopnia posiadania przez niego pewnych jakości, właściwości w porównaniu z jakimś wzorem. Można powiedzieć, że jest to wewnętrzna ocena (subiektywne odzwierciedlanie) obiektywnie istniejącej (aprobowanej przez dominującą część społeczeństwa) wartości człowieka. Samoocena to forma wyrażania oraz główny element samoświadomości, czyli postrzegania siebie jako osobowości: uświadamianie swojej działalności jako członka społeczeństwa; relacji z innymi ludźmi; cech charakteru, działań, czynów oraz ich powodów i celów; wartości moralnych i predyspozycji psychofizycznych. Człowiek samodzielnie zdobywa osobistą (własną) godność i może ją stracić zarówno we własnych oczach, jak i przed innymi ludźmi. Z subiektywnego punktu widzenia godność człowieka to wewnętrzna ocena wartości własnej, która jest oparta na aprobacie przez dominującą część społeczeństwa, na moralnej samoświadomości i gotowości by ją bronić w każdych okolicznościach, jak również poczuciu oczekiwania szacunku od innych.

Z obiektywnego punktu widzenia ludzka godność jest właściwa każdemu bez wyjątku, bez przywiązywania się do indywidualnych właściwości poszczególnych osób. To, że człowiek jest istotą biologiczno-społeczno-duchową, zapewnia posiadanie przez niego godności. Godność ludzka to wartość sama w sobie oraz waga społeczna człowieka jako istoty biologiczno-społeczno-duchowej. Godność jest określana poprzez istniejące relacje społeczne i nie zależy od człowieka, ma być równa dla wszystkich ludzi.

Z godności ludzkiej wywodzą się wszystkie inne wartości społeczno-prawne, w tym wolność, sprawiedliwość i równość. Dlatego więc prawo rozpatruje się jako najważniejsze ogniwo pomiędzy idealną świadomością moralną i społeczeństwem. Prawo powinno służyć realizacji dobra, ograniczania i naprawiania zła, a uwarunkowywać je powinna sprawiedliwość. Wolność, równość i sprawiedliwość są istotą idei prawa.

Problem godności ludzkiej nabiera szczególnego znaczenia w dziedzinie prawa naturalnego, które jest nieodłączne od form bytu człowieka. Prawo naturalne jest organicznie wplecione w relacje społeczne oraz jest efektywnym środkiem regulowania relacji pomiędzy ludźmi, koordynowania ich działalności, zaspokajania potrzeb i interesów. Osobliwością prawa naturalnego jest to, że z jednej strony wywodzi się z samej istoty człowieka, powstaje i kształtuje się w efekcie działalności ukierunkowanej na uporządkowanie relacji pomiędzy ludźmi, harmonizacji aktów biologicznych, czynów społecznych i duchowych człowieka. Tutaj trzeba brać pod uwagę na fakt, że główny akcent położony jest na czynnik duchowy, chociaż nie są pomijane także elementy biologicznej społeczne. Z innej zaś strony, prawo naturalne określa warunki i sposób życia, które obiektywnie są niezbędne do normalnej egzystencji człowieka, funkcjonowania społeczeństwa i państwa. Tak więc człowiek postrzega w swojej świadomości prawo naturalne jako model idealny, a jednocześnie też pragnie odpowiadać temu modelowi. Dlatego taka więź oraz

wzajemny wpływ mogą być uważane za decydujący warunek postępowego rozwoju społeczeństwa w całości, każdego człowieka z osobna oraz prawa naturalnego jako efektywnego regulatora relacji społecznych.

Prawa człowieka są formą wyrażania wartości osobistej (wartości dla człowieka) prawa naturalnego. Podstawowym pojęciem koncepcji praw człowieka jest pojęcie nieodłącznej, wrodzonej godności ludzkiej, która wywodzi się z samej istoty człowieczeństwa. Faktycznie istniejące możliwości społeczne człowieka określone są przez jego prawa w przeciwstawie do istniejącego statusu prawnego człowieka. Bez takiego swoistego przeciwstawienia, bez konieczności interpretowania możliwości społecznych z punktu widzenia tego, co sprawiedliwe i idealne, kwestia praw człowieka straciłaby swoją aktualność. Istota praw człowieka polega na określaniu pewnego minimum ogólnoludzkich wymagań wobec prawnego i społecznego statusu człowieka, który jest konieczny, żeby człowiek normalnie istniał. To znaczy, że każdy człowiek powinien posiadać pewne minimum najważniejszych dla niego praw i wolności niezależnie od obywatelstwa, narodowości, wyznania, rasy i płci. Zatem państwo ma obowiązek uznać prawa człowieka za najwyższą wartość społeczną, a w związku z tym – utrwalić je poprzez normy prawa pozytywnego, jak również zapewnić ich ochronę i obronę przez państwo i prawo. Tym sposobem odbywa się przenikanie norm prawa naturalnego do obowiązującego prawa pozytywnego.

Prawo międzynarodowe zajmuje szczególne miejsce w procesie instytucjonalizacji godności ludzkiej oraz praw i wolności człowieka. Zasada nienaruszalności praw i wolności, ich równości oraz nieodłączności odzwierciedla odwieczne pragnienie człowieka zniszczenia wszystkich formy przemocy, eksploatacji oraz zniewolenia, pragnienie współistnienia zgodnie z zasadami sprawiedliwości, demokracji i humanitaryzmu. Jedną ze współczesnych tendencji rozwoju praw człowieka jest uniwersalizacja koncepcji praw człowieka, rozpowszechnianie ich na coraz większą liczbę państw, powiększanie wagi tego, co ogólnoludzkie w treści praw utrwalonych w aktach prawnych różnych krajów świata. Przejawem takiej tendencji jest wspólna działalność normotwórcza państw, organizacji międzynarodowych na poziomie regionalnym i światowym, ukierunkowana na sprowadzanie treści praw człowieka do wspólnego mianownika, którym jest stworzenie ponadnarodowego paradygmatu relacji społecznych, co staje się coraz bardziej skomplikowane. Właściwie międzynarodowe prawo człowieka uznaje godność człowieka, jego prawa i wolność za uniwersalizm humanitarny, wartościowy kierunkowskaz identyfikacji ogólnoludzkiej.

Międzynarodowe prawo człowieka jest nową dziedziną współczesnego międzynarodowego prawa publicznego, które określa dla podmiotów prawa międzynarodowego obowiązki związane z zapewnieniem, dotrzymywaniem, poszanowaniem, ochroną oraz obroną praw człowieka wobec osób, które podlegają ich jurysdykcji. Specyfika rozwoju międzynarodowego prawa polega na tym, że jego normy powstają drogą uzgadniania stanowisk różnych państw. Żadne państwo na świecie nie może samodzielnie tworzyć normy prawa międzynarodowego wyrażającej

ogólne stanowisko krajów. Ponieważ w relacjach międzynarodowych biorą udział kraje o niejednakowym ustroju społecznym, poziomie rozwoju gospodarczego, tradycjach narodowych i historycznych, wszystkie te czynniki wpływają na kształtowanie prawa międzynarodowego.

W XX wieku państwa skoordynowały i utrwaliły na poziomie prawnym wiele nowych zasad i norm, które określają prawa człowieka oraz godność ludzką jako jego cechę nieodłączną, niezbędną do swobodnego rozwoju w społeczeństwie i państwie, jako miarę dozwolonego zachowania, które zabezpieczone jest przez prawne i inne społeczne zjawiska, jak również jako sposób zwalczania zagrożenia dla egzystencji ludzkości. Zapewnianie praw i wolności osoby jako działalność szczególnie, nadająca im charakteru rzeczywistego i niepodważalnego, przewiduje stworzenie określonych warunków, dzięki którym realizacja praw i wolności człowieka przebiega bez przeszkód i jest maksymalnie efektywna oraz, dzięki którym są one chronione przed pogwałceniem. Ochrona sprzyja odnawianiu praw i wolność człowieka i jednocześnie daje możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności tych, którzy są winni ich łamania.

Współczesny system ochrony praw człowieka rozpoczął się od utworzenia Organizacji Narodów Zjednoczonych, która miała decydujący wpływ na rozwój prawa międzynarodowego drugiej połowy XX wieku i radykalnie zmieniła układ sił na arenie międzynarodowej. Jednym z pierwszych kroków na drodze do stworzenia systemu ochrony praw człowieka było przyjęcie Karty NZ, określającej jego podstawy prawne i koncepcyjne. Już w preambule Karty mówi się o stanowczym dążeniu ludów Narodów Zjednoczonych do utrwalenia wiary w podstawowe prawa człowieka, godność i wartość osoby, równość mężczyzn i kobiet oraz równość praw narodów dużych i małych.

Kolejnym krokiem było uchwalenie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w 1948 r., która spowodowała zasadniczy ideologiczny wpływ na rozwój międzynarodowej ochrony praw człowieka. Można powiedzieć, że godność ludzka stała się jedną z centralnych kategorii międzynarodowych aktów prawnych właśnie poprzez jej utrwalenie w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Wspomniany akt prawny przywołuje pojęcie godności ludzkiej sześć razy. Wśród nich wyróżnić można:

1. Ogólne lub abstrakcyjne odwołanie do godności ludzkiej. Używa się go w celu podkreślenia podstawowych wartości społecznych i zasad funkcjonowania społeczeństwa. W tekście znajdujemy m.in: preambule do Powszechnej Deklaracji stwierdzono, że uznanie godności, przysługujące wszystkim członkom rodziny ludzkiej oraz równych praw jest podstawą wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie. Podkreślono, że narodowości ONZ potwierdziły swoją wiarę w podstawowe prawa człowieka oraz godność i wartość osoby ludzkiej.

2. Odwołania normatywne do ludzkiej godności. Określa je system idealnych lub pożądaných stosunków społecznych, które są podstawą relacji między ludźmi. W szczególności art. 1 wskazuje, że wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi

w godności i prawach. Są oni obdarzeni rozumem i sumieniem oraz powinni postępować w stosunku do siebie w duchu braterstwa.

3. Pozanormatywne lub wykorzystywane do realizacji lub wspierania konkretnych praw człowieka. W szczególności art. 5 wskazuje, że nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu czy też karaniu. Art. 22 potwierdza prawo każdego człowieka do zabezpieczenia społecznego, jak również wdrażania potrzebnych do wsparcia jego godności i swobodnego rozwoju osobowości praw w sferze gospodarczej, społecznej i kulturalnej. Art. 23 ustanawia prawo każdego człowieka pracującego do sprawiedliwego i zadowalającego wynagrodzenia, które zapewni mu godne życie człowieka.

Ważne miejsce w tych aktach prawnych zajmuje normatywne odwołanie do godności ludzkiej: **«wszystkie prawa wynikają z godności właściwej dla osoby ludzkiej»**. Z tego sformułowania wynika kilka istotnych wniosków: godność człowieka jest traktowana jako źródło prawa, czyli podniesiona została do poziomu zasady prawa; godność ludzka należy do wszystkich, niezależnie od utrwalenia prawnego; prawo osoby do godności wyłania się z zasady poszanowania godności ludzkiej.

Przyjęcie Międzynarodowej Karty Praw przyczyniło się do powstania dużej liczby przepisów, które dotyczą pewnych rodzajów naruszeń praw człowieka, w tym dyskryminacji rasowej, dyskryminacji kobiet, dzieci, ludobójstwa, tortur. Wiele z nich zawiera odwołanie do godności ludzkiej. Wśród 97 analizowanych aktów ONZ, 54 akty zawierają odwołanie do godności człowieka. W aktach tych użycie pojęcia «godność osoby ludzkiej» występuje w dwu znaczeniach:

1. Wykorzystanie z odwoływaniem się. Sytuacja taka ma miejsce w przypadku odwoływania się w preambule do międzynarodowych przepisów uwzględniających Powszechną Deklarację Praw Człowieka.

2. Bezpośrednie stosowanie pojęcia «godność osoby ludzkiej» jako ujęcie normatywne lub pozanormatywne. Można wyodrębnić najczęstsze przypadki bezpośredniego stosowania pojęcia «godności osoby ludzkiej», które uważane jest za podstawę filozoficzną, element koncepcji antropologicznej; standard moralno-prawny, element definicji prawodawczych, standard, z którym sprzeczne jest zjawisko potępiane przez odpowiedni międzynarodowy akt prawny; przedmiot naruszeń prawnych, bez ich jednoczesnego wskazania; przedmiot ewentualnych naruszeń prawnych, z jednoczesnym ich wskazaniem; przedmiot ochrony państwowoprawnej; ideał do którego powinien doprowadzić proces, wspierany przez dany międzynarodowy akt prawny.

Wraz z ogólnym systemem międzynarodowych mechanizmów ochrony praw człowieka funkcjonują również systemy regionalne, które odzwierciedlają specyfikę kultury, świadomości polityczno-prawnej, tożsamości regionalnej, co wpływa na koordynację i rozwój instytucji publicznych w danym regionie. Jednym z najbardziej opracowanych i skutecznych jest europejski mechanizm ochrony podstawowych praw człowieka. Rada Europy, będąc jedną z najstarszych powojennych instytucji europejskich z określonymi zadaniami i zasadami, stała się ideologicz-

nym centrum Europy. Była też impulsem do przemian zachodzących w Europie powojennej, a pod koniec wieku – w tej części Europy, która została oddzielona od swojej naturalnej przestrzeni.

W ramach Rady Europy przyjęto ponad 100 konwencji i umów, wśród nich bardzo ważną jest Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i podstawowych wolności (1950). Jest jednym z pierwszych dokumentów z zakresu międzynarodowego Prawa praw człowieka, który opiera się na zasadzie obiektywnych norm i prawa osób do ochrony przed nadużyciami ze strony rządu. Fundamentem prawnym Konwencji jest zasada, mówiąca o tym, że państwo zobowiązuje się do zapewnienia praw człowieka każdej osobie.

Aby uszczegółowić przepisy Europejskiej Konwencji przyjęto szereg konwencji i umów. Wiele z nich zawiera odwołanie do godności ludzkiej. W owych aktach użycie pojęcia «godność ludzka» jest następujące: jako podstawa filozoficzna, jako element koncepcji antropologicznej, jako standard moralno-prawny, jako standard, z którym sprzeczne jest zjawisko, potępiane przez odpowiednie międzynarodowe akty prawne, jako przedmiot ewentualnych naruszeń prawnych, z jednoczesnym wskazaniem owych prawnych naruszeń, jako przedmiot ochrony państwowo-prawnej.

Analizując treść Europejskiej Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności oraz treść innych aktów prawnych Rady Europy, można dojść do wniosku, że ich wartość polega nie tylko na ustalaniu zasad, praw i wolności, a przede wszystkim na mechanizmie ich realizacji. Główne miejsce w mechanizmie ochrony praw człowieka w ramach Rady Europy zajmuje Europejski Trybunał Praw Człowieka, który jest specjalnym ponadnarodowym organem jurysdykcyjnym zapewniającym konkretną realizację praw uwzględnionych w Konwencji stosownie do jej zasad.

Istotne znaczenie w procesie wdrażania międzynarodowych zasad i norm dotyczących ludzkiej godności, praw i wolności człowieka dla praktyki prawnej Ukrainy miało stworzenie skutecznych narodowych gwarancji ochrony ludzkiej godności i praw oraz wolności człowieka. Samo tylko utrwalanie praw człowieka w akcie prawnym nie wskazuje na ich rzeczywistą realizację. Wiadomo przecież, że w konstytucjach państw z reżimem totalitarnym deklarowano długą listę praw i wolności człowieka, jednak w praktyce nie można było z nich skorzystać. Dlatego wielkie znaczenie ma rzeczywiste zapewnianie ludzkiej godności, praw i wolności człowieka i obywatela, co jest jedną z najbardziej istotnych cech demokratycznego państwa konstytucyjnego.

Harmonijne istnienie ludzkie jest możliwe pod warunkiem jedności biologicznych, społecznych i duchowych elementów ludzkiej natury, ich wzajemnej zależności i wzajemnego uwarunkowania. Człowiek nie może wykluczyć się z życia, izolować od społecznych wartości, które są obecne w każdym akcie duchowym. Musi brać je pod uwagę w zakresie, w którym określają one jego treść, strukturę i orientację duchową, jego wartości. Istota człowieka objawia się w jedności sfery biologicznej, społecznej i duchowej. Właśnie z takiego rozumienia istoty człowieka powinno

się wywodzić głęboką istotę prawa naturalnego jako takiego, co przedstawia idealną formę regulacji stosunków między ludźmi; modeluje stosunki ludzkie na podstawie wymagań sprawiedliwości, istnieje w świadomości (świadomości prawnej) ludzi; wyraża się w zachowaniu prawnym człowieka, grupy społecznych i całego społeczeństwa; jest duchową podstawą prawa pozytywnego.

Jeśli chodzi o prawo (przede wszystkim naturalne), główny nacisk kładzie się na duchową postać ludzkiej egzystencji, bo to ona właśnie pokazuje wartość osoby. Prawo naturalne ma duchową podstawę i jest środkiem powołanym do harmonizowania osoby i społeczeństwa w ogóle. Duchowość w człowieku postrzega się jako «JA». Kiedy człowiek mówi o sobie «JA», to wyodrębnia siebie nie tylko z natury, ale też ze społeczeństwa. Czyli ludzka świadomość to stosunek «JA» do świata, ale jest to taki stosunek, który został sprowadzony do przeciwstawienia się, o którym «JA» wie. Duchowość pozwala człowiekowi zrozumieć wewnętrzną wartość własnego «JA», znaczenie swojego świata wewnętrznego, zrozumieć swoją wyjątkowość, oryginalność, ale razem z tym zaangażowanie w uniwersalne zasady egzystencji, reprezentowane przez ogólnoludzkie wartości kultury i cywilizacji.

Szczególnie ważne znaczenie ma utrwalenie naturalnego prawa, godności ludzkiej i praw człowieka w prawie pozytywnym oraz tworzenie skutecznych mechanizmów ich ochrony i obrony. Na tym etapie powstają pewne uniwersalne standardy praw człowieka, które powinny być jednakowe dla wszystkich ludzi w określonych warunkach historycznych rozwoju ludzkości. Należy jednak pamiętać, że prawa człowieka nie są tylko zjawiskiem uniwersalnym, ale również socjokulturowym, które spowodowane jest narodowymi, kulturalnymi i religijnymi warunkami ludzkiej egzystencji oraz przekonaniem humanistycznymi konkretnego społeczeństwa i państwa. Dlatego ważne jest uwzględnienie specyfiki statusu humanitarnoprawnego osoby ujmowanej przez pryzmat wartości ludzkich w połączeniu z narodowymi, kulturowymi i religijnymi warunkami ludzkiej egzystencji oraz z humanistycznymi ideami społeczeństwa i państwa.

Summary

Human dignity is in a right: philosophical-legal measuring

This article is a comprehensive research of Human Dignity in Law based upon modern legal scientific literature, international and national legal acts. Human nature is treated as a unity of biological, social and spiritual elements of existence of the human person. The Natural Law is based on spiritual existence of the human person because it opens value of the human being – human dignity. At the contemporary stage of development of Ukraine real social and legal progress is impossible without due defense human dignity. Therefore human dignity is a source of the Law and human rights.